

Dialekterne er en del af dansk kulturs mangfoldighed

FORORD VED ARNE J. HERMANN

“Det indoeuropæiske grundspog” – det er vanskeligt at forestille sig, at der har eksisteret et fælles “grundspog”, der har dækket et område fra Europa over Mellemøsten til Indien. Men som det ses af “Sprogtræet” (ill. side 8), har der udviklet sig en frodighed af grene og kviste på sprogenes træ.

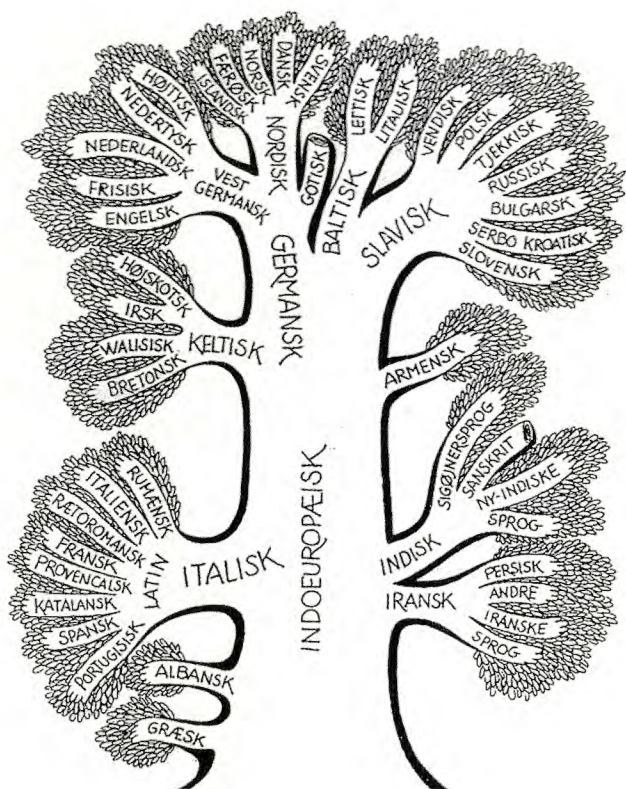
Der er i århundredernes – for ikke at sige årtusinders – løb sket så mange fraspaltninger, at mangfoldigheden er uhyre – og hvis vi så tager kulturerne og nationaliteterne med, bliver billedet om muligt endnu mere broget. Hertil kommer så det, der er denne bogs tema: dialekterne, dvs. de mindre lokale enheders “stedmål”, som det kendes fra alle hovedsprogene.

Når vi i Modersmål-Selskabet studerer Sprogtræet, er det naturligvis især venstre side, der interesserer – og specielt den øverste, nordiske kvist inden for den germanske sprogfamilie.

DEN DANSKE TUNGE

Det er af indlysende grunde begrænset, hvad vi har overleveret rent sprogligt fra de gamle nordboers tid. Der var ikke meget at skrive med og på, og ikke mange, der mestrede nogen form for skrivekunst – her må vi kaste et misundeligt blik sydpå til Middelhavsregionen og videre ud.

Men lidt har da også ret – og man fik da heldigvis kopieret den kortfattede indskrift på det ene guldhorn, før en vandal omsmelte det. Det ældste dansk – fra omkring år 400.

Det er jo ikke de store kunstneriske udfoldelser, vi møder på de ældste danske sproglige minder. Det er indskrifter – oftest på gravstene – som alene runealfabetet og materialet (overvejende sten) sætter grænser for.

Men det er tankevækkende, at man op til ca. år 1000 kunne tale om et “fællesnordisk” sprog, hvor de skandinaviske vikinger umiddelbart betragtedes som et fællesskab, der talte “den danske tunge”.

VEST- OG ØSTNORDISK

Den første “dialekt”-spaltning møder vi omkring år 1000, hvor begreberne øst- og vestnordisk opstår.

Denne spaltning ses den dag i dag i form af tre nordiske sprog på hver side. Vestnordisk: islandsk, færøsk og norsk landsmål/nynorsk – og østnordisk: norsk bokmål/rikssprog, svensk og dansk.

Der er ikke meget materiale bevaret fra denne tidlige periode af vore nordiske sprog. Lidt ironisk er det, at det var den katolske ekspansion, der reddede det, der er bevaret af den nordiske kulturarv på dette område (Edda, saga m.v.).

Island blev kristnet fra Irland af overvejende indfødte munke, der havde såvel forståelse som interesse for den lokale kultur – som således blev bevaret gennem nedskrifter på det lokale sprog.

Det øvrige Norden blev i stedet præget af den central- og sydeuropæiske latinkultur, der ikke havde større respekt for det lokale. Således er der jo noget absurd i, at den ældste og mest omfattende beretning om vor tidlige historie, Saxos “Danernes bedrifter” er forfattet på latin (“Gesta Danorum”).

Senere har vi op i middelalderen fx lægebøger og landskabslove, hvor vi allerede kan spore dialekttræk i de forskellige egne love i Danmark.

DET DANSKE RIGSSPROGS FADER

På den anden side opstår der med bogtrykkunsten og reformationen et behov for en fælles norm inden for skriftsproget.

Almindelig sund fornuft sagde enhver bogtrykker, at man ikke kunne stave efter forgodtbefindende, hvis forståelsen skulle bibeholdes i hele sprogområdet. Og en af Luthers vigtigste reformatorscheftige bedrifter var at indføre netop modersmålet i kirken, den tids altdominerende kulturbærer.

Således kaldes den kannik i Lund, Chr. Pedersen, der oversatte bibelen til dansk i 1550 ("Chr. III's Bibel"), for "det danske rigssprogs fader".

Den sprogform, Chr. Pedersen benyttede, har været mere eller mindre normgivende siden da. Af praktiske grunde er man meget forsigtig med at ændre skriftsproget, mens talesproget i højere grad – såvel regionalt som nationalt – har ændret sig.

Talesproget ved vi af indlysende grunde ikke ret meget om, selv om ældre tekster og "fejl" i mere private sammenhænge kan give fingerpeg om udtalen, ligesom digteres rim.

Således kan man spore tendenser til, at der fra egn til egn er opstået varianter af modersmålet – dvs. dialekter.

Det er ikke let at opspore, hvorfor der opstår ændringer i folks sprogbrug. Men at de er opstået, er klart for enhver.

DET DANSKE STØD

Et af de mest iøjnefaldende træk inden for vort eget østnordiske område er det danske "stød".

Det er vel det mest karakteristiske træk ved vort modersmål, og dansk skulle være det eneste sprog i verden, der har stød som betydningsbærende faktor (jfr. "mor", kortform af moder over for "mord" og "møller" (møllens indehaver) over for egenavnet Møller).

Dette stød, som kun bruges i en del af landet, består i en ganske kort sammentrækning i struben, hvor luftstrømmen afbrydes. På mange udlændinge virker det frastødende og vanskeligt at forstå og gengive. Mange forveksler stød med tryk. Men man kan godt have tryk uden stød, men ikke stød uden tryk.

Hvornår stødet er kommet ind og hvorfor, er næppe nogen i stand til at klarlægge. Men sammenligner vi med vore to nabo-sprog, svensk og norsk, har de i stedet fået den musikalske tone i forskellige udgaver. Mest "syngende" (dvs. med stigende tone) er norsk, som vel også af de fleste regnes for det smukkeste af de nordiske sprog. Er der ikke noget "fjeldfrisk" over det norske?

Stødet findes ikke i de sydlige dele af Danmark, dvs. Sønderjylland, det meste af Fyn, det sydligste Sjælland og Lolland-Falster m.v., hvortil kommer Bornholm.

FORDOMME

Og så er vi vist nået til fordommene med hensyn til vort danske modersmåls varianter – og dem er jo mange holdninger til, positive såvel som negative.

Det hedder sig i folkemunde, at det stødløse er det sprog, som englenerne taler om søndagen – det lyder så smukt, syngende, muntert og troskyldigt.

Mens jysk, som i sig selv – ligesom de andre hovedområder – har en masse underafdelinger, alene ved tonefaldet giver et ærligt, snusfornuftigt og troværdigt indtryk. Det er et plus for enhver handlende at benytte et vist jysk tonefald (jfr. Jysk Sengetøjslager...)

På den anden side er der dem, der mener, at jysk er det mest "bondske" og dermed skulle signalere ringere begavelse, fjogethed og dårlig uddannelse. Derfor er det også al ære værd, at jyder, der når til tops i samfundet, holder fast ved deres hjemegns "A" (for "jeg").

Og “goddaw do” kan vist benyttes og forstås både positivt og negativt? I det hele taget har man kunnet undre sig over de “dannede klasser”s manglende respekt for landbefolkningens væremåde og traditioner – ikke mindst i betragtning af, at landbruget har været landets rygrad helt op til vor egen tid.

Også sjællænderne har måttet holde for. Deres drævende facon har mange opfattet som udtryk for sløvhed og manglende foretagssomhed (“ded er jo ded med ded”).

Hovedstadens placering på Sjælland har nok også øget byboens manglende respekt for landbefolkningen, som bragte kød, korn, grøntsager, mælk osv., men ellers betragtedes som kuriøse tumper med halm i træskoene. Landsbytosser, der var undsluppet.

Hertil kommer så Hovedstaden, hvor det sprogligt sociale skel er mest udpræget. Borgerskabet taler “høj” københavnsk og underklassen “lav-”, det som tidligere kaldtes “Grønnegade-dænsk”. Ordet dansk blev udtalt “darnsk” af de “darnede” fra de “fine” kvarterer og “gode” familier.

For ikke mange årtier siden fik man rap over de små fingre i folkeskolen, hvis man ikke talte “pænt” og fx sagde “mared” (for meget). Nu er den slags ophørt, ligesom de skrappe sprogpøver, man skulle igennem hos Danmarks Radio, før man fik adgang til en mikrofon.

Man hørte ofte tidligere den teori, at det “korrekte” sprog var det, der hørtes i Statsradiofonien (dvs. Danmarks Radio) og på Det Kgl. Teater, hvis elevskole nidkært vogtede over modersmålet, som det lød i de “kulturelt toneangivende kredse”.

FOR TOLERANTE?

Når man i dag ser og hører disse “kangelige” skuespillere på ældre film, kan man dels glæde sig over den smukke diktion og dels græmme sig over, at vi er blevet så tolerante.

Nogle vil anse det for et æstetisk problem, at det lyder grimt at sige “prast” for “præst” og “orp” for “op”, mens andre finder teatersproget krukke, og især mange ældre anser de unges sprog for vulgært.

Atter andre vil hæfte sig ved, at det er særdeles upraktisk at tale sjuksket og ukorrekt, når man henvender sig til andre. For ikke at sige uhøfligt at tale med dårlig artikulation, det såkaldte “mumle-dansk” og “muddermaal”, hvor man sluger det halve af det, der skulle siges. Ligesom visse dialektformer ikke egner sig til større sammenhænge.

Med den stigende mobilitet blandt befolkningen overalt i landet, hvor vist ingen mere lever hele livet på hjemegnen, svinder dialekterne. Og med de mange elektroniske medier påvirkes alle af det, der høres via radio og tv.

Men hvorfor skal én variant af det københavnske præge medierne – og dermed sætte normen?

Ethvert kulturfolk – ikke mindst et lille som det danske – har behov for at værne både om sit fællessprog – rigsmålet – og dets egnsbetonede varianter – dialekterne.

Det “ulokaliserbare” rigsmål og de “lokaliserbare” dialekter (med alle varianterne) har krav på respekt. De er alle en del af vor danske kulturs mangfoldighed.